

Lärkfalken på Fårö

Roland Staav

En ung lärkfalk som plockar en nyfångad jungfruslända.

Foto: Johan Träff

Redan på 1930-talet betraktade Sigfrid Durango, välkänd ornitolog på sin tid, lärkfalken som sannolikt den vanligaste rovfågeln i sina skrifter Fågellivet på Fårön (Fauna och Flora 1938) och Besök på Fårö 1953. Men hur många par finns det egentligen? Det var en fråga vi ställde oss när jag och min fru Carin började ett arbete redan 1974 för att kartlägga det häckande beståndet på ön.

Med utgångspunkt från vårt sommarhus på Skär, den klassiska boplatsen på norra Fårö, där falkar häckat minst i 50 år började vi leta efter andra boplatser. Med tiden ökade

våra kunskaper om falkens häckningsbiologi och när vi fick möjlighet att förlänga våra julibesök till in i augusti kunde vi årligen konstatera 7 – 9 häckningar. Totalt har vi nu samlat in data om cirka 200 lärkfalkhäckningar under perioden 1974 – 2008.

Först några grundläggande fakta om den snabbflygande lilla falken. Lärkfalkarna anses av många ornitologer som svåra att inventera, då paren under långa tider uppträder mycket diskret och har vidsträckt jaktområden. De flesta fågel-skådare har bara erfarenhet av falkarna i en speciell situation, nämligen då fåglarna under varma sommarkvällar tycks

fördriva tiden med sländjakt över sjöar och sumpmarker. Med sin goda syn upptäcker falkarna trollsländorna på långt håll, sätter kurs mot dem och fångar sländorna i en elegant dykning. Med sländan i klorna börjar falcken sedan att segla och stycka bytet i flykten innan förtäring sker. Denna jaktform synes mycket effektiv och falkarna får ofta ett byte i nästan varje försök. I skymningen kan jakten vid lämpligt väder fortsätta med stora skalbaggar och fladder-möss.

Boplatser

Vi ska nedan ge en del tips om hur man ska hitta boplatserna och studera de vackra falkarna.

Från slutet av april och i början av maj återvänder lärkfalkarna från övervintringsområdet i södra Afrika. Strax efter ankomsten avslöjar falkarna sin närvaro på boplatserna genom sina gnällande göktytelika läten *kew-kew-kew*, kontaktläten mellan makarna. Man hör mest fåglarna under tidiga morgnar och ser inte mycket av dem. Ofta återvänder båda makarna från föregående år till reviret och häckar i samma område. Hanen är i början ansvarig för familjens försörjning och matar ofta honan. Vid bytesöverlämningen i luften hörs ett skarpt drillande och ett klippande *kit-chick*. Dessa läten hörs i reviret hela säsongen, alltid i samband med överlämning av föda eller då honan vill ha mat av hanen. Ibland kan det dock vara svårt att skilja en hungrig honas läte från en "tjinkande unge" senare under säsongen.

Normalt sker den första häckningen vid 2 års ålder (3K). Under maj söker falkarna

upp ett lämpligt kråkbo för årets häckning. Lärkfalkarna bygger nämligen inget eget bo utan är tvungna att hitta ett ledigt rejält bo, som så gott som alltid byggs av kråka. Detta innebär att nästan alla lärkfalkbon finns nära bebyggelse. På Fårö ligger lärkfalkbona ofta i beteshagar nära kusten med glesa höga tallar, för det mesta ganska högt på mellan 6 och 20 meters höjd. Det är också en fördel om det i närheten av boet finns ett torrträd, där de gamla fåglarna kan vila och övervaka ungarna.

Samma bo kan användas flera år i rad om det är välbyggt. Eftersom kråkorna bygger nytt bo varje år i reviret finns det normalt flera olika bon att välja emellan. Resultatet blir att lärkfalkparet och kråkparet kan ha samma revir men bor i olika delar av det. Det kan röra sig om flera hundra meter under årens lopp. Under lärkfalkens botid lämnar kråkfamiljen boplatserna. Skulle de häckande kråkorna försvinna på grund av ändrade förhållanden försvinner också lärkfalkarna från boplatserna. Förutom kråka har bon av korp och duvhök använts av lärkfalk på Fårö, men dessa fall är mer undantag än regel. Så gott som alla lärkfalkar utnyttjar alltså kråkbön.

Från mitten och slutet av maj till i början av juni börjar honan ruva kullen, som består av 1 – 3 ägg. Den egentliga ruvningen påbörjas i fleräggskullar först när det andra ägget lagts och är fyra veckor lång. Under ruvningstiden för lärkfalkparet en mycket undanskymd tillvaro och det enda man ser är honans stjärt, som sticker ut över bokanten. Hanen sitter på vakt i en torraka för att jaga bort fiender, såvida han inte är ute på jakt.

Ungarna

Ungkullen värms under de första 10 dagarna av honan. De vitduniga ungarerna ligger ner i bobalen och är svåra att se, men under varma dagar kan man se att boet är bebott genom att det svärmar flugor över boet, vilket är ett säkert tecken på att det finns ungar. Ungarna växer snabbt och sitter upp i boet efter 14 dagar. Vid denna tid ser man deras huvuden över bokanten och ungarerna har fått en mörk ansiktsmask genom att dunen lossat runt ögonen. De är klädda i en vit dundräkt, men man ser snart att de första fjädrarna utvecklas, särskilt på huvud, vingar och stjärt. Plötsligt släpper alla ungdun och boet blir alldeles vitt samtidigt som ungarerna bytt skepnad från dunungar till ungfåglar med brun fjäderdräkt och gult ansikte. En fullständig förvandling!

Man tror då ibland att boet kan ha blivit rövat, när det är fyllt med ungdun. Bara ett par dagar efter dunsläppet lämnar ungarerna nämligen boet. Den minsta ungen kan sitta något dygn till och tiden i boet uppgår till 28-34 dygn. Fastän kullen är utflugen brukar vissa ungar kortvarigt återvända till boet. Under boet finns alltid en spillningsfläck, men det är sällan man hittar spybol-lar och andra bytesrester. Om kullen består av flera ungar kan honan, då ungarerna vuxit sig stora ofta vara på jakt och boet därför oöversatt. Ligger ungarerna och sover och honan är borta är det lätt att missa boet. Så fort någon förälder återkommer blir ungarerna mycket högljuda. På Fårö lämnar ungarerna boet under perioden 19 juli – 11 augusti (flertalet under någon av de första augustidagarna).

Nubliungarna mycket livliga och kan höras på långt håll. Det är nu allra bästa tiden att hitta par med lyckade häckningar.

Under de första dagarna sitter ungfåg-larna mest stilla nära varandra, men flyger ibland korta sträckor. Nyutflugna ungar känns igen på sin fladdrande osäkra flykt. De har trubbiga, ej utvuxna vingar och kan landa lite var som helst i täta kvistar vara svåra att upptäcka om honan skulle vara borta. Man kan få vänta länge innan någon unge hör av sig. Vinglängden är 40 – 45 mm kortare än den adulta falkens. Ungarna har nu blivit 30 – 32 dagar gamla.

Första dagarna styckar honan upp bytet som hon fått av hanen och matar ungarerna. Redan några dagar senare tar de emot föda på sin sittplats. Ungarna börjar mycket snabbt fånga insekter omkring boet och är redan efter två veckor kapabla att fånga flygande trollsländor högt över boplatsen. Vingarna växer snabbt ut och blir lika de äldres, flygskickligheten ökar mycket snabbt. Man känner igen den unga fågeln på den bruna dräkten med smala ljusa bräm på fjädrarna och gula kinder. De saknar också de äldre fåglarnas rödbruna "byxor". Till en början sker matning genom att fåglarna möts i luften, senare kastar föräldern bytet och en av ungarerna en fångar upp det i flykten med klorna. Den kan bli kamp mellan ungarerna och den hungrigaste tar bytet. Dessa föreställningar kan vara mycket underhållande. Ungarna matas i flera veckor och kan ännu i slutet av augusti tigga efter mat. De gör allt längre flygturer och följer tiggande efter föräldrarna. Först i början av september blir de självständiga och självförsörjande.

Lärkfalkarna bygger inga egna bon utan använder sig av andras. Nästan uteslutet är det kråkbön som utnyttjas eftersom kråkorna oftast bygger nytt bo inför häckningssäsongen och fjolårets bo lämnas tomt. Det nya kråkboet ligger i närheten av det gamla och därmed har de båda arterna sina revir inom samma område.

Relation till andra arter

Större rovfåglar t.ex. vråkar, kärthökar och örnar som flyger över boplatsen, liksom korpar möts och attackerar i luften. De eskorteras sedan ut ur boområdet av de varnande falkarna. Den farligaste predatorn är duvhöken, som både kan ta ungar i boet eller nyss utflugna ungar. Falkarna kan under stort oväsen följa efter en duvhök långa sträckor från boplatsen. Går man mot en sådan plats lämnar falkarna plötsligt området och några ungar ser man inte till. Vi har många gånger sett lärkfalkar utkämpa luftstrider med sparvhökar på boplatsen, men aldrig sett någon hök ta utflugna ungar.

Till kråkorna har falkarna ett klivet förhållande. Samtidigt som de är beroende av kråkornas bon för sin fortplantning kan en kråkflock också utgöra ett hot mot ägg och ungar och måste därför drivas bort från närområdet. Falkarna förefaller sätta en osynlig gräns för kråkorna och hur nära de tillåts komma boet. Denna gräns brukar märkligt nog respekteras av kråkorna, som viker av när de kommer för nära. Om gränsen överskrids när ungarna är små kan falken attackera kråkan i ryggen så att dunen ryker.

Foto: Roland Staav

Nyss flygg lärkfalkunge.

Revir & kullstorlek

Vi har under årens lopp funnit häckande lärkfalkar på många platser. Vissa revir har varit bebodda under långa tidsperioder. Andra som förefaller stabila överges plötsligt för att sedan återbesätts. Tillfälliga häckningar kan förekomma i gränsområdena till de etablerade reviren. Falkarna försvarar inte revir i ordets egentliga mening utan bara själva boplatserna. En kilometers avstånd mellan två bon med lyckade häckningar har konstaterats vid många tillfällen. Ibland kan de ligga så nära varandra som 500 meter.

Ett exempel är Norsholmen och Bohakasandet. Detta är ett observandum

när man söker bon. Naturligtvis lyckas inte alla häckningsförsök och par som misslyckas eller yngre par kan hålla till i sitt revir men varahelt tysta. Normalt hittar vi 7–9 lyckade häckningar, men som mest har vi bekräftat lyckade 10 häckningar under ett år. Hur många ungar blir flygfärdiga?

Vi har samlat in data om 109 kullar, där vi känner till det exakta ungantalet. Ungarna har antingen suttit i bona eller nyss flugit ut. 3 ungar fanns i 41 kullar, 2 ungar i 57 kullar och 1 unge i 11 kullar. Den vanligaste kullstorleken är alltså 2 ungar eller 52%, medan 3 ungar fanns i 38% och 1 unge i 10 % av kullarna.

Näringsöket äger rum både över havet, över sjöar och öppna marker. Vissa lärkfalkar betar sig under näringsöket ungefär som eleonorafalkar och försvinner långt ut till havs för att jaga trötflugna flyttfåglar. För vissa falkar kan kärnsnappor vara en viktig föda. I varmt väder kan jakt ske även över hedar och skogar. På vissa platser som runt de stora träsken ser man vid lämpligt väder nästan alltid sländjagande lärkfalkar, som verkar helt inriktade på sin egen försörjning. Det är dock ytterst sällan vi kan bekräfta häckning här. Sländorna förtärs i luften direkt efter fångsten och falkarna flyger inte till eventuella bon för att mata ungarna.

Sammanfattning

Lärkfalkarna på Fårö är direkt beroende av kråkorna som bobyggare och så gott som alla par häckar i närheten av bebyggelse. Eftersom falkarna har en ruvningstid på omkring en månad och ungarna lämnar boet efter ytterligare en månad kan vi indirekt räkna ut att äggläggningen normalt påbörjas i månadskiftet maj-juni. Vill man bevisa att häckning ägt rum bör man lyssna vid boplatserna vid den tid när ungarna flyger ut i månadsskiftet juli-augusti, då de är mycket högljudda. Det är en fantastisk naturupplevelse att på nära håll studera en nyss utflugen kull på boplatsen. Falkungarna är helt upptagna med att tigga mat och tar ingen som helst notis om människor.

Det finns många frågor att besvara om denna lilla spännande falk. Det gäller särskilt kartläggning av revirens lägen och vilka faktorer som påverkar dessa, predationstrycket under ungarnas botid och den känsliga tiden alldeles efter ungarna lämnat

bona. Det finns också en oroande tendens till allt färre lyckade häckningar framför allt på södra och västra Fårö. Det finns även en intressant aspekt på förhållandet till kråkornas revir som bör undersökas. Vi är mycket intresserade att få uppgifter från alla naturintresserade i dessa frågor.

Tack

Under årens lopp har alltfler lämnat tips till oss och utan deras hjälp skulle vi knappast ha fått ett så stort och intressant material. Vi vill särskilt tacka Kjell Eriksson, Kjell Westerdahl, Björn Wester och Lars Broman.

Roland Staav

Hornsgatan 47

118 49 Stockholm

e-post: roland.staav@globalnet.net

tel Fårö 0498-223572

mobil: 070-6572754